

Iwona Zielińska-Poćwiardowska
Akademia Pedagogiki Specjalnej
Patrycja Sosnowska-Buxton
Uniwersytet w Stavanger, Norwegia

PRZEMOC DOMOWA W POLSCE: ZAPROSZENIE DO PODJĘCIA SOCJOLOGICZNEJ ANALIZY ZJAWISKA

Przemoc domowa jest problemem społecznym istotnym ze względu na dotkliwe koszty społeczne i indywidualne. Na podstawie przeglądu czołowych czasopism socjologicznych z ostatnich 10 lat oraz programów Zjazdów Socjologicznych od 2013 do 2022 roku, autorki stawiają tezę, że problem przemocy domowej jest niemal nieobecny we współczesnej socjologii polskojęzycznej. Badaczki, używając perspektywy feministycznej wyobraźni socjologicznej, proponują trzy prowokujące do dyskusji hipotezy wyjaśniające tę sytuację. Pierwsza z nich dotyczy procesu demokratyzacji Polski po 1989, druga – wpływu Kościoła katolickiego, a trzecia – specyficznego podejścia socjologów/żek do nauk o rodzinie. Autorki konkludują, że brak dyskursu socjologicznego dotyczącego przemocy domowej może przyczyniać się do tabuizacji przemocy. W zakończeniu artykułu autorki wskazują, dlaczego socjologia przemocy domowej jest ważna i potrzebna. Scharakteryzowane zostały również możliwe obszary badań socjologicznych oraz podkreślono konieczność uwzględnienia specyfiki polskiej i wprowadzenia tematu przemocy domowej do badań socjologicznych.

Słowa kluczowe: socjologia rodziny; przemoc domowa; patriarchy; feminizm; katolicyzm

Domestic Violence in Poland: An Invitation to Sociological Analysis of the Phenomenon

Domestic violence is an important societal problem because it carries significant social and individual costs, yet it is relatively absent in sociology. Drawing on the review of leading sociological journals from the last decade and the programmes of Polish Sociological Congresses from 2013 to 2022, in this essay, the authors argue that domestic violence is practically absent in contemporary Polish-language sociology. Through the lens of feminist sociological imagination, the authors suggest three thought-provoking hypotheses as to why this might be the case: (1) democratization of Poland since 1989, (2) the influence of the Polish Catholic Church, and (3) a particular approach of sociologists to family studies. The authors conclude that the lack of sociological discourse on violence may contribute to keeping domestic violence a taboo topic.

Key words: sociology of family; domestic violence; patriarchy; feminism; Catholicism

Iwona Zielińska-Poćwiardowska, Instytut Filozofii i Socjologii APS, izielinska@aps.edu.pl, ORCID 0000-0002-8214-6884; Patrycja Sosnowska-Buxton, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet w Stavanger, Norwegia, patrycja.buxton@uis.no, ORCID 0000-0002-0913-5310.

Wstęp

Zainteresowanie problemem przemocy domowej (PD) niespodziewanie połączyło nasze drogi, choć geograficznie byliśmy oddalone od siebie o ponad tysiąc kilometrów. Iwona Zielińska-Poćwiardowska realizowała projekt, którego celem było rozpoznanie, w jaki sposób Polki, migrantki mieszkające w Wielkiej Brytanii radzą sobie w sytuacji, kiedy doświadczają przemocy domowej¹. W tym samym czasie Patrycja Sosnowska-Buxton realizowała projekt badawczy dotyczący sposobów odbudowywania swojego życia przez kobiety z Norwegii i Polski, które doświadczyły przemocy domowej. Podczas badań w terenie dla każdej z nas istotne okazało się zrozumienie i uwzględnienie polskiego kontekstu problemu PD oraz swoistości doświadczeń polskich kobiet. Kiedy nasze akademickie drogi skrzyżowały się, zaskoczyło nas, że obie, niezależnie od siebie, doszłyśmy do wniosku, że w polskojęzycznej socjologii, ale także w tzw. socjologii międzynarodowej (czyli anglojęzycznej), niewiele pisze się na temat przemocy domowej². Natomiast istniejące publikacje na temat sytuacji w Polsce są często powierzchowne, co jest spowodowane brakiem rzetelnych badań i statystyk, pokazujących skalę i kompleksowość PD. Zwracali na to uwagę autorzy/ki zaleceń w Council of Europe (2021). Dodatkowo, w polskojęzycznej literaturze przedmiotu obecne jest zjawisko „victim-blaming” (obwinianie ofiary). Na przykład Jadwiga Mazur (2002) rozważa bezradność „ofiary”, jej zależność od oprawcy, jak i jej roszczeniową postawę oraz to, że nosi w sobie krzywdę, bo nie „wybaczyła” swojemu oprawcy. Józef Młyński (2012) pisze o utracie kontroli przez sprawcę przemocy, choć w literaturze przedmiotu jest ona aktem kontroli nad „ofiara”, a nie jej utratą (Katz 2022), wspomina on również o „współzależnieniu” między sprawcą a jego „ofiara”. Taka narracja o PD upowszechnia wypaczony obraz problemu przemocy, a na poziomie jednostkowym obarcza winą osobę doświadczoną przemocą.

Niniejszy artykuł ma charakter krytycznego eseju, który ma trzy cele. Po pierwsze, bazując na przeglądzie zebranego materiału z czasopism i konferencji socjologicznych, rozważamy powody nikłego zainteresowania PD w socjologii polskojęzycznej. Po drugie, chcemy pokazać, dlaczego jest ważne, by socjologia badała PD. Po trzecie, proponujemy możliwe kierunki usocjologicznienia PD. Artykuł rozpoczynamy od przedstawienia różnych definicji oraz nazewnictwa PD w literaturze, prawie i społeczeństwie. Kolejnym opisywanym zagadnieniem jest genealogia badań o PD w socjologii międzynarodowej, w odwołaniu do „ojców socjologii” i analizy feministycznej. Dalej wskazujemy przyczyny

¹ Szerzej o projekcie oraz jego wynikach na stronie: <https://dvsupport.blogs.lincoln.ac.uk/>

² Zob. np. krytykę braku zainteresowania przemocą w socjologii (Walby et al. 2014) oraz braku takich badań nad PD w Europie Centralno-Wschodniej (Bradbury-Jones et al. 2019).

i skutki braku zainteresowania badaniem PD z socjologicznej i feministycznej perspektywy w Polsce. Na zakończenie artykułu proponujemy możliwe kierunki badań nad przemocą domową w Polsce, odnosząc się do ustaleń wynikających z naszych badań.

Przyjęte definicje i teorie

Badania i namysł naukowy nigdy nie są prowadzone w próżni, a prosty akt użycia określonej nazwy do opisu zjawiska może ujawnić konkretne stanowisko teoretyczne i być formą wykluczenia (Sosnowska-Buxton, w przygotowaniu). Zdaniem Charlesa Wrighta Millsa (1959), naukowcy/czynie są głęboko zakorzenieni w społeczeństwie, w którym żyją i ten kontekst musi być uwzględniony w procesie badawczym. Dlatego ważne jest, aby uznać swoją pozycyjność i założenia, aby nadać sens biografii, ponieważ kształtuje naszą pracę intelektualną (Letherby 2018: 154). Jako autorki tego artykułu również funkcjonujemy w określonych kontekstach: zawodowych, politycznych i osobistych – one również ukształtowały naszą praktykę badawczą. Istotnym elementem prowadzenia badań naukowych jest transparentność założeń epistemologicznych i metodologicznych, na co wskazywało wiele socjolożek, zwłaszcza feministycznych (np. Stanley, Wise 1993; Letherby 2003; Ramazanoglu 1992; Hesse-Biber 2012). Naszym celem nie jest obrona feministycznej praktyki badawczej – to zostało podjęte przez inne osoby (tamże), raczej pokazanie braku zaangażowania polskojęzycznej socjologii w zjawisko PD oraz konsekwencji takiego podejścia. Wykorzystamy do tego swoistą soczewkę analityczną, jaką jest feministyczna wyobraźnia socjologiczna (Jackson 2016; Letherby 2018; Sosnowska-Buxton, w przygotowaniu). Definicje i nazwy stosowane w badaniu i stanowieniu prawa dotyczącego PD zawsze były istotne. Jednocześnie, zarówno definiowanie PD, jak i innych pojęć związanych z zagadnieniem, nie jest tematem, w którym badacze/ki są zgodni. Dotyczy to również procesu stanowienia prawa w badanym obszarze. Ze względu na kontrowersje wokół tych tematów w dalszej części eseju opisujemy zarówno kwestie definicyjne, jak i te związane z procesem stanowienia prawa dotyczącego przemocy domowej.

Według znowelizowanej w 2021 roku Ustawy o Przeciwdziałaniu Przemocy w Rodzinie, przemoc domowa rozumiana jest w Polsce jako „wszelkie akty fizycznej, seksualnej, psychologicznej lub ekonomicznej przemocy występujące w rodzinie lub gospodarstwie domowym lub pomiędzy byłymi lub obecnymi małżonkami lub partnerami, niezależnie od tego, czy sprawca i ofiara dzielą miejsce zamieszkania, czy też nie” (Dz.U.2021.0.1249). Wcześniej w prawie zamiast „przemoc domowa” obowiązywał termin „przemoc w rodzinie”, rozumianej jako wspólnie zamieszkiwane gospodarstwo. Nowelizacja z 2021 roku to

ważna zmiana, gdyż zastąpienie „przemocy w rodzinie” „przemocą domową”, lepiej uwzględni złożoność problemu.

Słownictwo dotyczące zagadnienia PD wywodzące się głównie z literatury anglojęzycznej jest heterogenetyczne i spójne z podejściem epistemologicznym badaczy/czek (DeKersedy 2021). To słownictwo jednak wprowadza dodatkowy problem z wypracowaniem zgody co do tego, jakie określenia są „właściwe” – nie tylko w kontekście profesjonalnym, ale także w społecznym. Ugruntowany w języku angielskim termin „intimate partner violence” – IPV (intymna przemoc ze strony partnera/ki), w języku polskim, dopiero od niedawna i w niewielkim stopniu zaczął się pojawiać w dyskursie społecznym, ale już nie w oficjalnych dokumentach i przepisach. Inne terminy, które wywodzą się z języka angielskiego i często nie mają adekwatnych odpowiedników w języku polskim, co dodatkowo komplikuje badanie PD, to np.: „violence against women and girls” (przemoc wobec kobiet i dziewczynek) i „gender-based violence” – GBV („przemoc domowa ze względu na płeć społeczno-kulturową”). Dodatkowo, „gender”, czy też jego polskie (niewystarczające) tłumaczenie „płeć społeczno-kulturowa”³, nie są jednoznacznie zdefiniowane i doprecyzowane w Konwencji Stambulskiej (KS), ani w innych dokumentach europejskich, co ma znaczący wpływ na to, jak wytyczne KS są lub nie są, wdrażane i wykorzystywane przez konserwatywną partię Prawo i Sprawiedliwość (PiS) (Kováts, Zacharenko 2022; Banasiuk, Stępkowski 2018). Kolejny aspekt nazewnictwa jest związany z założeniami, jakie przyjmuje badacz/ka, mianowicie czy nazwa PD powinna odnosić się do płci czy/lub/i gender prawdopodobnej „ofiary”⁴.

W artykule używamy określenia „przemoc domowa”, które rozumiemy jako wszelkie rodzaje intencjonalnych działań, mające na celu kontrolowanie i podporządkowanie drugiej osoby pozostającej w bliskiej relacji⁵. Dodatkowo uważamy, że w związkach heteroseksualnych PD jest znacząco nierówna płciowo, tzn. że mężczyźni w przewadze są jej sprawcami wobec kobiet i dzieci, co wynika z kultury patriarchy (Dobash, Dobash 1979; Kruczyński 2004). Według danych policji, w 2022 roku zgłoszono ponad 70 tys. osób, które doświadczyły PD, w tym ponad 51 tys. kobiet (ok. 73%) i prawie 9 tys. mężczyzn (ok. 13%). Natomiast całkowita liczba osób podejrzanych o stosowanie PD to ponad 60 tys. osób, w tym ponad 6 tys. to kobiety (ok. 10%) i ponad 55 tys. to mężczyźni (ok.

³ Gender jest kategorią sporną i płynną prawnie, lingwistycznie i socjologicznie (np. Alsop et al. 2002; Butler 1999; Hines 2018). Z tego względu w artykule posługujemy się „gender”, a nie polskim jego tłumaczeniem, gdyż zawęży ono wachlarz teoretycznych podejść do tematu.

⁴ Dyskusja nt. problematyczności słowa „ofiara” w tematyce PD jest poruszona dalej w artykule.

⁵ Zob. charakterystykę przemocy w rodzinie na stronie Niebieskiej Linii: <https://www.niebieskalinia.pl/o-zjawisku-przemocy/o-zjawisku-przemocy> [05.01.2023].

90%)⁶, co czyni PD problemem przemocy głównie wobec kobiet. Jednocześnie trzeba podkreślić, że dane policji w żaden sposób nie pokazują prawdziwej skali problemu. W Polsce świadomość społeczna, czym jest PD, jest niska, co wpływa na poziom jej zgłaszania, a to z kolei wpływa na statystyki dotyczące PD (zob. np. FRA 2014).

Nasza perspektywa teoretyczna to tzw. feministyczna wyobraźnia socjologiczna (Jackson 2016; Letherby 2018; Sosnowska-Buxton, w przygotowaniu). Zgodnie z tym podejściem rozważamy relacje między historią, biografią i gender, aby zrozumieć społeczeństwo, w którym żyjemy (Mills [1959] 2000; Jackson 2016). Badania naukowe, jak pokazują Liz Stanley i Sue Wise (1993) ułożone są zawsze w kontekście osobistym. Tak jest także w przypadku naszych badań. Każda z nas doznała osobiście przemocy domowej, oboje pracujemy nie tylko wewnątrz, ale także poza akademią, w Polsce i za granicą zarówno z kobietami, które doświadczyły PD, jak i z urzędnikami i decydentami, którzy zajmują się tym problemem. Dla nas jako feministycznych socjolożek to co osobiste też jest polityczne. Zależy nam więc, aby nasze badania kształtowały praktyczne i teoretyczne podejście do problemu PD. Jednocześnie mamy świadomość, że takie podejście analityczne jest niepełne i częściowe (jak i każde inne podejście), więc nie twierdzimy, że jest ono jedynym właściwym, ale tylko jednym z wielu możliwych ujęć, i że różnorodność analitycznych perspektyw pozwala na głębsze i pełniejsze zrozumienie problemu PD⁷.

Stan badań nad przemocą domową w najnowszej socjologii polskiej

Aby dowiedzieć się, jak wygląda zainteresowanie PD we współczesnej socjologii polskojęzycznej, wybrałyśmy dwa źródła informacji: czasopisma socjologiczne oraz programy Zjazdów Socjologicznych. Nie jest to jednak systematyczna analiza treści czy dyskursu (swoją drogą bardzo potrzebna, do czego naważemy dalej), a jedynie próba oszacowania trendów naukowych w tematyce przemocy domowej. Zasadniczą i najbardziej usystematyzowaną część naszego materiału empirycznego stanowią cztery wiodące czasopisma socjologiczne, ukazujące się od minimum 2012 roku, z najwyższą liczbą punktów (70) na liście czasopism MEiN, tj.: „Studia Socjologiczne”, „Przegląd Socjologiczny”, „Kultura i Społeczeństwo” oraz „Przegląd Socjologii Jakościowej”. Są one także uwzględniane przez kraje, w których prowadziłyśmy badania (Wielka

⁶ Za: <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzynie/201373,Przemoc-w-rodzynie-dane-od-2012-roku.html> [05.01.2023].

⁷ Dalsze dyskusje na temat różnych podejść analitycznych do PD, zobacz: Devaney et al. 2021.

Brytania i Norwegia) jako „zatwierdzone”⁸. Wszystkie mają zdigitalizowane archiwa, umożliwiające łatwe przeszukiwanie tekstów, za pomocą słów i wyrażeń kluczowych. Wyszukiwaniem objęliśmy okres od 2012 do 2022 roku. Zależało nam bowiem nie tylko na całościowym przeglądzie problematyki w każdym czasopiśmie, ale i na tym, jak wygląda aktualna sytuacja w Polsce od momentu podpisania przez Polskę Konwencji Sтамбуlskiej w 2012 roku do teraz (2022). W 2012 roku zmienił się też tryb gromadzenia danych statystycznych dotyczących PD⁹, co z naszego punktu widzenia mogło także wzbudzić zainteresowanie badaczy/czek. Łącznie zgromadziłyśmy 163 numery czasopism. Przyjrzałyśmy się również programom czterech ostatnich Zjazdów Socjologicznych – od roku 2013 do 2022, tak aby był to okres jak najbardziej zbliżony do uwzględnionego w analizie czasopism. Zjazdy Socjologiczne są największą i najważniejszą konferencją socjologiczną w Polsce, organizowaną raz na trzy lata i gromadzącą setki prezentujących uczestników/czek. Każdy program zjazdu jest opasłym tomem (np. program XVII Zjazdu ma 899 stron!). Programy Zjazdów dobrze obrazują, naszym zdaniem, bieżące zainteresowania polskich badaczy/ek. Taki dobór materiału – czasopisma i programy zjazdów – pozwala więc zorientować się w aktualnych trendach w socjologii polskiej.

Pierwotnie zastosowałyśmy dwa wyrażenia kluczowe do przeszukiwania baz czasopism i programów zjazdowych: „przemoc domowa” i „przemoc w rodzinie”, ale ponieważ wyniki wyszukiwania były mizerne, postanowiłyśmy rozszerzyć zakres używając jedynie słowa „przemoc”, a następnie, w kolejnym kroku, sprawdzałyśmy kontekst, w jakim się pojawia, wybierając tylko te materiały, które dotyczyły interesującego nas zjawiska, czyli przemocy w bliskich relacjach z rodziną i partnerami (bo tym jest przemoc domowa) zarówno wobec dorosłych, jak i dzieci. W rezultacie uzyskałyśmy trzy artykuły w czasopismach, które ukazały się w okresie 2012–2022 rok oraz dziesięć referatów (w tym poster i referaty wyłożone) w czterech programach Zjazdów Socjologicznych od 2013 do 2022 roku (w sumie około 2,5 tys. prezentacji). Poniżej znajduje się tabelaryczne zestawienie zebranego materiału i wyników.

⁸ Zob. About the channel register | Channel Register (hkdir.no).

⁹ „W 2012 r. zmienił się system rejestracji statystycznej w związku z przemocą domową. Do tej pory całość wskazanych danych znajdowała się w statystyce policyjnej. Obecnie policja posiada jedynie dane dotyczące działań podjętych w procedurze „Niebieskiej Karty” wyłącznie przez policję (bez danych z działalności innych upoważnionych do zwalczania przemocy domowej podmiotów pozapolicyjnych). Od 2012 r. dane dotyczące skali zjawiska przemocy w rodzinie oraz realizacji procedury „Niebieskiej Karty” znajdują się w posiadaniu wydziałów polityki społecznej urzędów wojewódzkich (UW), a następnie przekazywane są do Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.” (Misiąg 2016: 171).

Tabela 1. Zestawienie materiałów zebranych do przeglądu stanu badań nad PD w polskiej socjologii współczesnej

Kategoria	Tytuł, rok, ilość wydań	Liczba wzmianek o PD	Kontekst, w jakim pojawia się PD
Czasopisma socjologiczne N=163	Studia Socjologiczne 2012-2022 N=44	1	Czaderny (2017) wspomina o przemoccy ekonomicznej w kontekście podejmowania decyzji w gospodarstwie domowym.
	Przegląd Socjologiczny 2012-2022 N=44	0	-
	Kultura i Społeczeństwo 2015*-2022 N=32	1	Dębska (2020) pisze o przemoccy domowej i jej wpływie na relacje pomiędzy rodzeństwem.
	Przegląd Socjologii Jakościowej 2012-2022 N=43	1	Adamczyk (2021) nawiązuje do PD w kontekście problematyki prób samobójczych wśród nieletnich.
Programy Zjazdów Socjologicznych N=4	XV Zjazd Socjologiczny: Co po Kryzysie? Szczecin 2013	2	Kokociński (2013) referat wyłożony na temat wpływu kryzysu ekonomicznego na przemoc domową. Halicka (2013) poster o przemoccy w relacjach intymnych starszych osób.
	XVI Zjazd Socjologiczny: Solidarność w czasach nieufności, Gdańsk 2016	0	-
	XVII Zjazd Socjologiczny: Podmiotowość, tożsamość, przynależność, Wrocław 2019	6	Dębska (2019) referat o wpływie doświadczenia PD na relacje między dorosłym rodzeństwem (później przekształcony w artykuł opublikowany KiS w 2020 – zob. wyżej). Tomanek (2019) używa przykładu przemoccy wobec dzieci, jako ilustracji wywodu na temat, jak jedne zjawiska społeczne zostają uznane za problem społeczny, a inne nie. Zielińska (2019) przedstawia wyniki badań dot. wsparcia Polek doświadczających przemoccy w Anglii. Kołodziejczak i Terelak (2019) zajmują się przemocą domową wobec dzieci z wiejskich obszarów. Król (2019) wspomina o przemoccy seksualnej, jakiej doświadczają kobiety niepełnosprawne w kontekście praw reprodukcyjnych. Wilk (2019) wspomina o PD z perspektywy tematów, z jakimi pracuje pracownik socjalny.
XVIII Zjazd Socjologiczny: Społeczeństwo przyszłości: rekompozycje, Warszawa 2022	2**	Mostowska (2022) zwraca uwagę na poszerzenie definicji bezdomności o kategorię osób zamieszkujących ze sprawcą. Wilk (2022) wspomina o PD jako jednym z obszarów pracy pracowników socjalnych w dobie pandemii Covid-19.	

*Brak zdigitalizowanych numerów czasopisma za lata 2012-2014

**W zestawieniu pominięta została grupa tematyczna poświęcona PD, zainicjowana na Zjeździe przez jedną z autorek, ponieważ jest ona, wraz z niniejszym artykułem, częścią celowych działań, służących zainteresowaniu socjologów/żek tematem PD.

Na podstawie powyższego zestawienia widać, że problem przemocy domowej jest niemal niewidoczny. W okresie dziesięciu lat w 163 tomach czterech głównych czasopism socjologicznych ukazały się w sumie trzy artykuły: po jednym w „Studiach Socjologicznych” i „Kulturze i Społeczeństwie” oraz w „Przeglądzie Socjologii Jakościowej”. W „Przeglądzie Socjologicznym” nie ukazał się ani jeden tekst poświęcony PD. Dla porównania, w tym samym okresie w „British Journal of Sociology” ukazało się 17 artykułów dotyczących PD (przeszukiwanie za pomocą wyrażenia *domestic violence*) w 52 wydaniach, a w „American Sociological Review” ukazało się 37 artykułów w 60 wydaniach czasopisma. Dwa z trzech artykułów opublikowanych w polskich czasopismach poświęcone są wpływowi przemocy na dzieci (Adamczyk 2021) i rodzeństwo (Dębska 2020). W trzecim natomiast o przemocy ekonomicznej wspomina się na marginesie analizy podejmowania decyzji w gospodarstwie domowym (Czarderny 2017).

Podobnie źle wygląda sytuacja w przejranych przez nas programach Zjazdów Socjologicznych. Nawet w grupach tematycznych poświęconych roli płci/gender w społeczeństwie nie znajdziemy ani jednego referatu na temat przemocy domowej, choć wiąże się ona nierozdzielnie z nierównością płci (zob. np. Council of Europe 2021). W sumie, podczas czterech największych polskich konferencji socjologicznych w latach 2013–2022, odniesienie do problemu PD pojawiło się dziesięć razy w prezentacjach naukowych. Najwięcej, bo sześć referatów, wygłoszono w 2019 roku, najmniej w 2016 (zero). W sześciu PD jest głównym tematem prezentacji, a w pozostałych, tylko pobocznym. W programie ostatniego Zjazdu w 2022 roku – poza grupą tematyczną zainicjowaną przez jedną z autorek artykułu w ramach działań krzewiących zainteresowanie PD w socjologii – znalazły się jeszcze dwa referaty, oba traktujące PD jako wątek poboczny.

Problem ten wydaje się być także często pomijany w ramach zajęć dydaktycznych na uczelniach, skierowanych do przyszłych socjologów/żek. Przejrzałyśmy kilkanaście sylabusów przedmiotów poświęconych socjologii rodziny, i choć nie był to przegląd tak systematyczny jak w przypadku czasopism i konferencji, to jednak można wysunąć wniosek, że w programach edukacji skierowanych do studentów/ek socjologii problematyka PD pojawia się sporadycznie. Z sylabusów z przedmiotów o rodzinie i/lub związkach intymnych wynika, iż studenci/cki więcej dowiedzą się na temat poliamorii niż o przemocy domowej, choć problem PD dotyka według różnych źródeł około 30% polskich rodzin (Miedzik, Godlewska 2014; Kantar Polska 2019) i ponad 40% kobiet w całej Unii Europejskiej (EU Monitor 2022). Niewykluczone, że studia socjologiczne socjalizując uwagę młodych adeptów socjologii do tego, co należy traktować

jako ciekawe poznawczo i badawczo (Konecki 2020), kształtują kolejne pokolenie socjologów/żek niezauważających przemocy domowej jako istotnej kwestii społecznej. Obecne, choć rzadkie, odstępstwa od ogółu nie unieważniają problemu.

Genealogia i efekty braku analizy socjologicznej

Pomimo silnego w socjologii nurtu zainteresowań konfliktem społecznym wśród tak zwanych „ojców socjologii” i ich późniejszych spadkobierców, nikt z nich nie podejmował tematu przemocy domowej (zob. Hearn 2013; Walby et al. 2014). Jeff Hearn (2013) analizując prace Giddensa, Baumana, Becka i Bourdieau zwrócił uwagę, że PD nie istnieje w ich pracach. To, zdaniem Hearn, po części przyczyniło się do zaniedbania teoretycznego i badawczego PD w socjologii w ogóle, nie tylko w Polsce, oraz odzwierciedla ogólne społeczne, polityczne, a nawet naukowe postrzeganie przemocy PD jako *tylko* problemu kobiet, dotyczącego *tylko* rodziny i domu, a więc prywatnej, niewidzialnej, i nieważnej sfery życia, co z kolei stanowi ucieleśnienie patriarchy (zobacz np. Dobash, Dobash 1979; Bjørnholt 2021).

Przemoc domowa pojawiła się w nauce zachodniej dopiero, kiedy anglosaskie feministyczne naukowczynie-aktywistki nagłośniły problem i pokazały jego skalę w latach siedemdziesiątych. Zwróciły one uwagę, że założone przez nie schroniska dla maltretowanych kobiet były pełne matek i dzieci (Dobash, Dobash 1979; Messing 2011; Buchanan 2013; Wendt, Zannetio 2015; Bjørnholt 2021). Emerson Dobash i Russell Dobash (1979) w pierwszej i przełomowej pracy o przemocy domowej jasno udokumentowali PD jako problem zakorzeniony w patriarchacie, czyli nierównych relacjach pomiędzy kobietami a mężczyznami w rodzinie i w społeczeństwie, gdzie kobiety i dzieci nie mają władzy ani społecznej, ani ekonomicznej, ani politycznej. Autorzy pisali: „nadal jest prawdą, że aby kobieta była brutalnie i systematycznie obrażana, musi zazwyczaj wejść do naszej najświętszej instytucji, do rodziny. To właśnie w małżeństwie kobieta jest najbardziej narażona na to, że będzie bita i popychana, poważnie obrażana, zabijana lub gwałcona” (Dobash, Dobash 1979: 75; tłumaczenie własne). Przemoc domowa jest powiązana *tylko* z rodziną, co naszym zdaniem, częściowo wyjaśnia, dlaczego socjologia polskojęzyczna nie zajmuje się badaniem PD. Twierdzimy, że ten brak zainteresowania ma swoje źródła głównie, choć nie tylko, w procesie demokratyzacji Polski po 1989 roku oraz w pozycji polskiego Kościoła katolickiego.

Demokratyzacja Polski

Polskie badaczki feministyczne podkreśliły, że proces demokratyzacji był, po pierwsze, krytyczny dla demontażu praw kobiet w Polsce („ofiarami” przemocy domowej są głównie kobiety) (Graff 2001; 2022; Witkowska 2018; Korolczuk i inni 2017; Nowicka 1996), a po drugie szkodliwy dla wszechstronnego rozwoju polskiej socjologii, jak i szerszej nauki i prowadzenia badań naukowych. Dodatkowo, naukowcy/czynie PD powiązali też neoliberalizm z problemem PD (Yardley 2021). Twierdzimy, że te trzy aspekty (choć nie tylko) demokratyzacji ukształtowały brak zainteresowania polskojęzycznej socjologii badaniami nad PD, gdyż, jak argumentuje Mills (1959), historia, struktury społeczne oraz biografia kształtują to, co jest uważane za kwestie publiczne, a zatem co zasługuje (lub nie) na to, co i jak się bada (zob. też na ten temat: Konecki 2020; Warczok, Zarycki, 2014).

W sensie politycznym Polska, jak i Zachód, w tym Unia Europejska, były skoncentrowane na walce z komunizmem i tworzeniu gospodarki wolnorynkowej w Europie Środkowo-Wschodniej, czyli na „rzeczach ważnych” (Kubisa 2017; Janion 2009). Polityka społeczna jako relikw PRL-u, zajmująca się głównie sprawami kobiet, opieką nad dziećmi i innymi w rodzinie (Kubisa 2017), czyli na „rzeczach nieważnych”, została przedstawiona jako pole, które odbierało (i nadal odbiera) cenne środki od „rzeczy ważnych” (Janion 2009). Nowa Polska, usilnie dążąc do neoliberalizmu i wejścia do Unii Europejskiej oraz ze strachu przed wpływem polskiego Kościoła katolickiego na ten proces, oddała część (s)praw kobiet, w tym prawo do aborcji, w latach dziewięćdziesiątych poprzedniego wieku (Witkowska 2018; Graff 2022; Korolczuk i inni 2017).

Kolejnym krokiem w „uniewidzialnianiu” kobiet jest to, że Polska stała się swoistym laboratorium socjologicznym dla socjologii międzynarodowej. Zachłyśnięta Zachodem i neoliberalnym patriachatem, socjologia polska przymknęła oko na dyskryminację i wykluczenie, które ten proces przyniósł (Sosnowska-Buxton, Zielinska-Pocwiardowska 2023). Tymczasem Elizabeth Yardley (2021) wskazuje na jednoznaczny związek między patriachatem w wydaniu neoliberalnym a PD. Jak zauważa Agnieszka Kolasa-Nowak (2016: 23–24), „szkoła ‘polskologiczna’ [powstała] jako odpowiedź na zapotrzebowanie międzynarodowe na informacje i modele społeczeństwa socjalistycznego oraz fenomenowi Solidarności”. Inne aspekty, „rzeczy nieważne” tej transformacji, zostały zepchane na plan dalszy (Kubisa 2017; Janion 2009).

W demokratycznej Polsce kobieta równa mężczyźnie, w paradoksalny sposób uwolniona od wstecznych struktur PRL, posiada sprawczość, mimo iż jest pozbawiona swojej podmiotowości (Witkowska 2018; Kubisa 2017). To po części wyjaśnia, dlaczego w Polsce nadal odbywa się debata o tym, czy „przemoc domowa ma płęć”, tzn. czy mężczyźni, jak i kobiety są sprawcami/czynnikami PD

w takim samym stopniu¹⁰. Debata ta w nauce „międzynarodowej” już dawno się odbyła i jest uznana tylko za część złożonego problemu, jakim jest PD (zobacz np. Bjørnholt 2021). Formy przemocy, jej kontekst społeczny i kulturowy, definicje jak i metody badań PD są niezwykle ważne. Michael Johnson (2008) pokazał, że w odniesieniu do związków heteroseksualnych PD jest płciowo-symetryczna tylko w specyficznym ujęciu, tj. podczas epizodów „związkowej przemocy sytuacyjnej” (ang. *situational couple violence*), gdzie jeden lub oboje partnerzy dopuszczają się ataków fizycznych lub werbalnych, ale nie są one związane z zachowaniem, które ma na celu przejście dominacji i kontroli nad drugą osobą, co jest cechą immanentną PD. Takie zachowanie charakteryzuje natomiast przemoc zwaną „intymnym terroryzmem” (ang. *intimate terrorism*) i stosowana jest głównie przez mężczyzn (tamże).

Dodatkowo twierdzenie, że „przemoc nie ma płci” jest nierzetelnym i nieetycznym uprawianiem nauki, szczególnie w Polsce, gdzie nie ma wiarygodnych statystyk na temat PD, bo dane nie są zbierane w systematyczny sposób i bez stosowania jednolitej terminologii, a świadomość społeczna i indywidualna o tym, czym jest PD, jest nikła (Raport NIK 2016; RPO 2020; Council of Europe 2021; Kantar Polska 2019; Burdziej i inni 2022). To ma katastrofalne konsekwencje w praktyce. Johnson (2008), Simon Lapierre i Isabelle Côté (2014) jasno pokazują, iż błędne traktowanie PD jako gender-neutralnej i jako „wspólna przemoc w parach” są używane, aby umniejszyć skalę czy też dotkliwość przemocy używanej przez sprawców¹¹. Tak więc sprawcy PD dostają niższe wyroki lub są uniewinnieni, bo przemoc była po równo, ojcowie-sprawcy PD mają dostęp do dzieci, a przez dzieci także do byłych partnerek, co często prowadzi do kontynuacji, jak i eskalacji przemocy po rozstaniu, a nawet przypadków kobietobójstwa oraz rodzinobójstwa (Hay et al. 2021; Studsrød et al. 2021). W Polsce takie badania dopiero zaczyna się prowadzić – na przykład Czarna Księga Ofiar Przemocy Domowej¹² i badania Stanisława Burdziej z zespołem (Burdziej i inni 2022) (oba projekty są finansowe przez Fundusze Norweskie, a nie ze środków polskich). Wiemy natomiast, że system prewencji i pomocy

¹⁰ Psychologiczne podejście do analizy problemu PD raczej wspiera argument o symetrii płci, np. Russell, Harmek 2022. Jednakże analizy kwantytatywne pokazują znaczącą różnicę między płciami w PD (patrz np. Meier et al. 2022). Na wynik badania skali PD w istotny sposób wpływa także to, jaki rodzaj przemocy zostanie uwzględniony w badaniu (zob. Johnson 2008).

¹¹ Polskie badania nad PD, jakie robi np. CBOS (2019), sugerują, że kobiety są niemal w tym samym stopniu sprawczyniami przemocy co mężczyźni. Autorzy tych badań nie uwzględniają jednak ani podstawowych kryteriów PD (np. to, że nie każde zachowanie agresywne jest PD) ani różnych typów przemocy (zob. Johnson 2008). Wyniki takich źle zaprojektowanych badań wykorzystywane są potem jako argument, że przemoc nie ma płci.

¹² Zob. <https://www.niebieska linia.pl/aktualnosci/artykuly/projekt-czarna-ksiega-ofiar-przemocy-domowej-2021-1> [05.01.2023].

osobom doświadczającym PD nie działa w Polsce dobrze i naszym zdaniem jest tak po części dlatego, że socjologia polskojęzyczna zignorowała ten obszar badań i analiz, bo poprzez „procesy atomizacji społecznej i radykalnej prywatyzacji życia społecznego” (Nehring, Kerrigan 2022: 287) PD stała się problemem indywidualnym, nie zaś społecznym.

Proces „odpinania” PD od socjologii jest badawczo i ciekawy, i niespójny. Miałyśmy sporą trudność ze zrozumieniem „rozłącznego” podejścia do PD w polskiej nauce. Tak więc z jednej strony PD jest pokazywana jako problem przede wszystkim indywidualny (psychopatologia, biologia i genetyka jednostki), a nie społeczny (strukturalny), ale zarazem społeczny, bo uderza w rodzinę, a więc podstawową grupę społeczną (Mazur 2002; Jęczeń 2014). Aby poradzić sobie z „trudnością” związaną z przemocą domową, to jednostka musi się zmienić, leczyć, powrócić do należącego jej miejsca wyznaczonego przez „naturalny” podział płciowy, poszukać wsparcia, wziąć się do roboty (tamże). Czyli w obszarze przeciwdziałania PD znów staje się kwestią indywidualną, nie zaś społeczną. Rozwiązaniem zaś może być psychoterapia lub farmakoterapia (Młyński 2012).

Na poziomie pary i/lub rodziny przyjmuje się założenie, że PD to problem wewnętrzny związku, którego źródła upatruje się np. w złej komunikacji pomiędzy partnerami lub powielaniu „łańcuszka ofiar” czy też „niestabilności” pary (Mazur 2002; Przybyłek 2017) – czyli nadal w indywidualnych wymiarach. Role struktur społecznych, ekonomicznych i instytucjonalnych są co prawda odnotowywane, ale ich wpływ na jednostkę nie jest analizowany. Na przykład stereotypy płciowe dotyczące emocji i chorób psychicznych (Taylor 2020; 2022), dominacja męskości i kultury patriarchalnej (Mshweshwe 2020), dyskryminacja ekonomiczna rodziców na rynku pracy, brak żłobków, tzw. druga zmiana w domu oraz praca emocjonalna (Hochschild 2012; Thwaites 2016) i ich wpływ na to, jak osoba funkcjonuje, co (nie)wolno, są odpięte od doświadczenia jednostki, która przecież żyje w społeczeństwie.

Przemilczanie mizoginii i patriarchy (czynniki strukturalne) oraz ich wpływu na wychowanie i przyzwalanie mężczyznom, by stosować przemoc wobec ich partnerek i dzieci nie rozwiąże problemu PD (DeKeseredy 2021). Kontekst płci (zarówno biologicznej, jak i genderowej) jest nieodzownym elementem analizy socjologicznej w temacie PD. Jak pokazuje Council of Europe (2021), aby efektywnie zająć się przeciwdziałaniem PD, Polska musi rozpoznać nierówne relacje pomiędzy płciami, jak i to, że kobiety są najczęściej poszkodowanymi w prawie i praktyce.

Katolicka Rzeczpospolita Rodzinna

Demokratyzacja Polski po 1989 roku nastąpiła równolegle z dojściem do władzy Kościoła katolickiego, co nadal ma głęboki wpływ na politykę, prawo i porządek społeczny w Polsce (Curanović 2021; Nowicka 1996; Grzymała-Busse 2015), a w związku z tym również na naukę (Kowalczyk 2019). Relacja pomiędzy polskim rządem i polskim Kościołem katolickim została jeszcze bardziej zacieśniona w 2015 roku, kiedy partia Prawo i Sprawiedliwość doszła do władzy. Konsekwencją tego aliansu jest sposób, w jaki państwo (nie)zajmuje się PD. Widać to na przykład w prawie, w którym nadal brakuje odpowiednich zapisów dotyczących przemocy ze względu na płeć (Grevio Response Poland 2021; Council of Europe 2021) czy też w podziale publicznych pieniędzy – NGO, które koncentrują się na pomocy kobietom, zostały wykluczone z publicznych funduszy, bo zdaniem grantodawcy ich pomoc nie jest płciowo neutralna.

Ujmowanie PD w ramach patologii jednostki jako odpowiedzi na problem jest po linii ideologicznej PiS i Kościoła katolickiego. Powołując się na raport UE o przemocy wobec kobiet (FRA 2014), PiS próbuje przedstawić skalę PD w Polsce jako znikomą w porównaniu do sytuacji na Zachodzie¹³, mimo że już w samym raporcie autorzy/ki wskazywali, że niższe statystyki w Polsce wynikają z bardzo małej zgłaszalności przemocy, która jest traktowana jako problem prywatny (indywidualny), a nie społeczny (FRA 2014). Głośny był wywiad premiera Morawieckiego w 2018 roku, w którym twierdził – bez podania danych – że przemoc dotyka częściej kobiet w nieformalnych związkach niż w małżeństwach (Gość Niedzielny 2018). W 2019 roku Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS), zamówiło w Kantar Polska duże badanie na temat przemocy w rodzinie, a potem przez ponad rok nie opublikowało raportu, którego wyniki podważają narrację PiS w tej sprawie¹⁴. W tym samym czasie MRPiPS próbowało zmienić ustawę o przeciwdziałaniu przemocy, wpisując np. konieczność wyrażenia zgody przez osobę pokrzywdzoną na założenie Niebieskiej Karty (NK), co w oczywisty sposób doprowadziłoby do spadku oficjalnych statystyk o PD pochodzących z NK. Co więcej, Polski rząd grozi wymówieniem Konwencji Stambulskiej (KS), gdyż nie zgadza się z jej założeniami, w szczególności w kwestii gender i (nie)równości płci (Grevio Response Poland 2021). Ten krótki opis niektórych działań aktualnej władzy dobrze naświetla jej stosunek do PD.

¹³ Zob, np. artykuł na portalu www.kosciol.pl pt. Katolickie i prawosławne kraje mają niższe wskaźniki przemocy. Dane Eurostatu, <http://www.kosciol.pl/article.php/20140310002532316> [10.09.2022].

¹⁴ Raport wskazuje m.in., że co trzecia osoba doświadczyła osobiście lub była świadkiem przemocy w swoim rodzinnym domu w dzieciństwie, co oczywiście wprost wskazuje na rodzinę jako źródło problemu PD (Kantar Polska 2019).

Pozycja Kościoła katolickiego w sprawie przemocy domowej jest *de facto* pozycją polskiego rządu, tak więc ma bezpośredni i pośredni wpływ na politykę państwa, w tym politykę naukową, a zakorzenienie kulturalno-społeczne Kościoła oddziałuje na indywidualnych naukowców/czynie poprzez połączone aspekty jednostki, historii i struktur (Mills 1959; Sosnowska-Buxton, Zielińska-Poćwiardowska 2023). Ma tym samym wpływ na to, co będzie się liczyło jako naukowe i czy będzie finansowane z pieniędzy publicznych. Na przykład publikacja w uznanym międzynarodowym czasopiśmie dotyczącym przemocy domowej, takim jak *Journal of Family Violence* z Impact Factor (IF) na poziomie 2,89 otrzyma zgodnie z wykazem MNiSW 70 punktów, a publikacja w czasopiśmie *Culture and Religion* z IF 0,17 – otrzyma 140 punktów. Podobnych przykładów różnic w punktacji pomiędzy czasopismami o tematyce PD i religii jest znacznie więcej¹⁵.

Taka polityka naukowa państwa nie zachęca polskich socjologów/zek do prowadzenia badań nad PD. Jednak brak analiz socjologicznych PD powoduje, że w zasadzie socjologia, jako dyscyplina naukowa, nie tylko nie przeciwstawia się takim manipulacjom przez prowadzenie rzetelnych badań, ale nawet w sposób niebezpośredni przyczynia się do utrzymywania status quo problemu PD. Nawet w ramach socjologii rodziny, subdyscypliny z długimi tradycjami, temat PD (a wcześniej przemocy w *rodzinie*) jest przemilczany lub traktowany bardzo powierzchownie. Tym samym badacze/ki rodziny przyczyniają się do utrzymywania fałszywego obrazu bezpiecznej polskiej rodziny nieskałanej liberalnymi, genderowymi i niechrześcijańskimi wymysłami (Grzyb 2018; Pokorna-Ignatowicz 2014; Słomczyński 2020), w której, dodajmy, nie ma przemocy.

Według klasyfikacji dyscyplin naukowych z 2018 roku częścią nauk socjologicznych są nauki o rodzinie, które w polskim wydaniu uprawiane są głównie na uczelniach katolickich i wydziałach teologicznych (Słomczyński 2020). Mimo próby przedstawienia „nauki o rodzinie” jako opartej na wielu podejściach, np., socjologicznym, psychologicznym i biologicznym, to Katechizm Kościoła Katolickiego (n.d.) stanowi podstawę programową tych nauk (tamże)¹⁶. Polskie Towarzystwo Socjologiczne było przeciwko temu, aby „nauki o rodzinie” zostały włączone do „nauk socjologicznych”, argumentując, że nie są one socjologią. Naszym jednak zdaniem brak obrony badań nad rodziną przez polskie środowisko socjologiczne i oddanie tej subdyscypliny „naukom o rodzinie” jest kolejną ilustracją, że rodzina to „rzecz nieważna”.

Tak więc rodzina z perspektywy „nauk o rodzinie” jest rozumiana wyłącznie jako unia kobiety i mężczyzny, wyłącznie heteroseksualne małżeństwo

¹⁵ Zob. wykaz: Nowy, rozszerzony wykaz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych – Ministerstwo Edukacji i Nauki – Portal Gov.pl (www.gov.pl) [12.02.2023].

¹⁶ Dla przykładu, <https://katalog.us.edu.pl/catalog/program/view?id=5943> [10.09.2022].

z obowiązkową prokreacją i sferą prywatną, którą należy chronić od wpływów zewnętrznych, z wyjątkiem wpływu Kościoła (Sosnowska-Buxton 2022). Stereotypowe role i zachowania kobiet i mężczyzn, przyczyniające się do utrzymywania patriarchy, są uznane jako naturalne (dane przez Boga), istnienie osób transpłciowych i niebinarnych, podobnie jak i homoseksualizm są sprzeczne z prawem naturalnym (Wróbel 2019; Ratzinger, Bovone 1986). Zdaniem Kościoła to niepoddanie się planowi boskiemu, naturalnemu prawu, jest źródłem przemocy domowej (Pokorna-Ignatowicz 2014). Nie zmienia to jednak faktu, że PD występuje w polskich rodzinach, a jej skala szacowana jest jako znacząca (Kantar Polska 2019).

Wskazanie możliwości – co dalej

Socjologiczne „odzyskanie” tematyki przemocy domowej jest ogromnie ważne, gdyż „teorie konstruktywizmu społecznego powstały wśród socjologów [i socjolożek] właśnie dlatego, że zwykle kwestionowali[ły]śmy naturalność i nieuchronność naszych obecnych układów społecznych” (Jackson 1999: 10; tłumaczenie własne). Jak pokazałyśmy powyżej, konsekwencje tego braku są znaczące. Dlatego w tej części artykułu chcemy wskazać na możliwe tematy eksplorowania PD socjologicznie. Lista ta została oparta na naszym rozpoznaniu dokonanym w trakcie badań nad wpływem PD na Polki mieszkające w Wielkiej Brytanii, Polsce i Norwegii (Zielińska et al. 2022; Sosnowska-Buxton, Studsrød 2023), które prowadzone były z perspektywy feministycznej wyobraźni socjologicznej (jw.), zgodnie z założeniami KS, ustaleniami i zaleceniami Grevio¹⁷. Zauważamy w naszych badaniach, że system pomocy dla osób doświadczających przemocy często nie uwzględnia specyfiki kultury kraju pochodzenia, tj. Polski, i jego wpływu na problem przemocy wśród Polek i Polaków mieszkających za granicą. Poniższa propozycja uwzględnia właśnie tę specyfikę.

Socjologia religii. Wątek katolicyzmu pojawił się w naszych badaniach w Wielkiej Brytanii, jak i w Polsce, i Norwegii, w dwóch aspektach: jako mało zrozumiany lub kompletnie ignorowany przez praktyków (nie-Polaków) zajmujących się pomaganiem Polkom doświadczającym PD oraz jako trudność pogodzenia sakramentu małżeństwa z doświadczaną PD. Ciekawa narracja pojawiła się wśród Polek w Wielkiej Brytanii i Norwegii, które mówiły, jak ważny jest dla nich sakrament małżeństwa (Sosnowska-Buxton 2022). W kontekście doświadczanej przez nie przemocy konieczne jest pytanie o to, jak można godzić zagrożenia życia i/lub zdrowia z wartością sakramentu małżeństwa?

¹⁷ Raport Grupy Ekspertów do spraw Przeciwdziałania Przemocy wobec Kobiet i Przemocy Domowej (Grevio dla Polski).

Naszym zdaniem jest to epistemologicznie ważna kwestia, która domaga się pilnego włączenia do analizy PD. Interesująca wydaje się więc analiza roli katolicko-narodowego patriarchy w Polsce, kwestie jego wpływu na wzrastanie i wychowanie w społeczeństwie i państwie kontrolowanym poprzez instytucje Kościoła katolickiego, na społeczne role dziewczynek i kobiet, jak i chłopców i mężczyzn, w tym poczucie wstydu i piętno rozwodów. Szczególnie interesujące są tematy wpływu Kościoła katolickiego na to, jak *nie* mówimy o ciele, organach reprodukcyjnych, seksie, przyjemności oraz przemocy, a cierpienie fizyczne i psychiczne jest waloryzowane oraz widziane jako zbliżające jednostkę do Boga (w tym przypadku także socjologia ciała daje duże możliwości analizy) (zob. Adelman, Rugii 2016).

Socjologia języka. Jako że język polski jest „nowym” językiem w badaniu PD, to pojawiają się tu bardzo ciekawe szlaki analiz. Obydwie napotkałyśmy istotne problemy z brakiem adekwatnego polskiego słownictwa dotyczącego wielu aspektów PD, np. w języku angielskim prowadzi się dyskusję o (nie)poprawności słów „victim” oraz „survivor”. Słowo „ofiara” budzi podobne zastrzeżenia w języku polskim, nie jest ono używane w psychoterapii oraz w systemie pomocy osobom, które doświadczyły PD ze względu na konotacje społeczno-językowe określenia „ofiara”. Natomiast angielskie słowo „survivor” to dosłownie „ocaleniec”, ale tu pojawia się ważna kwestia rodzaju żeńskiego w języku polskim, a więc „ocalenka”, czy może „kobieta ocalała”? Analizy z poziomu socjologii języka mogłyby przyczynić się do wypracowania szerszego słownika i bardziej adekwatnego do mówienia o przemocy domowej. A ponieważ język tworzy rzeczywistość, to być może także do odtabuizowania problemu PD.

Obraz medialny przemocy domowej jest kolejnym obszarem dla analiz socjologicznych, zwłaszcza że rola mediów i ich włączenie są wymagane w art. 17 KS. Ustaliłyśmy na podstawie własnych badań, że to jak polskie media piszą o PD, okazało się mieć wpływ na sposób myślenia Polek mieszkających w Wielkiej Brytanii o PD oraz na podejmowanie (lub nie) przez nie działań w celu poszukiwania pomocy (Zielińska i inni 2020). Wpływ polskojęzycznych przekazów medialnych okazał się być jedną z większych przeszkód w sięganiu przez Polki po pomoc. Analiza dyskursu medialnego pomogłaby rozpoznać, w jaki sposób media przyczyniają się do tworzenia i utrzymywania świadomości społecznej na temat PD w Polsce oraz związanych z nią nierówności. Warto wspomnieć o całkowitym braku zaleceń dla polskich mediów, jak powinno się pisać o przemocy i pokazywać PD. Badania w tym zakresie mogą się więc przyczynić do stworzenia podstaw takich zaleceń i w efekcie do zmian pokazywania PD. W Wielkiej Brytanii i Norwegii takie zalecenia są już od lat standardem i obok edukacji szkolnej o PD – jednym z podstawowych elementów systemowej strategii działań prewencyjnych wobec przemocy.

Rodzina i „rodzicielstwo”. Matki, z którymi rozmawialiśmy, mocno podkreślały to, że kiedy ma się wspólne dzieci, przemoc nie kończy się po rozstaniu. Tak więc rodzicielstwo po rozstaniu lub rozwodzie jest ważnym, ale słabo rozpoznanym wątkiem w badaniach (zob. Spearman et al. 2022; Hay et al. 2021; Sosnowska-Buxton, Studsrød, w przygotowaniu). Równie ważnym tematem jest polska rodzina jako miejsce, które „umożliwia” kontynuację PD poprzez zbyt bliskie relacje pomiędzy rodzicami i dziećmi, kulturowy (i religijny) obowiązek „ochraniania” dorosłego dziecka sprawcy przemocy, obowiązki dziecka wobec rodziców, w tym przemocowych itd.

Migracja i jej powiązania z przemocą domową. W naszych badaniach pojawiły się wątki takie jak np., wyjazd z Polski, który pozwala „otworzyć oczy” na przemoc domową, zobaczenie z nowej perspektywy, że np. wyzywanie czy wydziałanie pieniędzy nie jest „normalne”, a z drugiej strony – osamotnienie i brak bezpiecznych więzi na obczyźnie jako dodatkowe czynniki wzmagające PD. W Polsce temat ten jest szczególnie aktualny wobec obecności dużej liczby migrantek z Ukrainy, ale nie tylko. Ciekawe i ważne jest więc podjęcie rozpoznania ich doświadczeń PD. W jaki sposób poszukują pomocy? Jak instytucje polskie odpowiadają na ich potrzeby? Jak wygląda geografia społeczna PD (np. Warrington 2001)?

Podsumowanie

Celem naszego eseju było pokazanie związków między ujmowaniem kwestii przemocy domowej w Polsce, która kształtowana jest przez struktury władzy państwowej i kościelnej, a nieobecnością analiz PD w socjologii i wynikających z tego reperkusji. Nie zajmując się tematem PD socjologia polska przyczynia się i wspiera istniejące status quo PD. Zdajemy sobie sprawę, że nie jest to świadome i celowe zaniechanie polskiej socjologii wobec problemu przemocy domowej, bo zapewne mało kto z badaczy/czek uzna, iż problem PD jest nieważny czy niewielki, i że obecne rozwiązania systemowe są wystarczającą nań odpowiedzią. Naszym zdaniem ów brak jest wynikiem silnego uwewnętrznienia zjawisk, o których pisałyśmy powyżej – zmaskulinizowanej socjologii, specyficznej pozycji rodziny w Polsce, dominującej kultury katolickiego patriarchy oraz specyficznego podejścia obecnego obozu władzy do PD.

Przemoc domowa pilnie potrzebuje stać się przedmiotem refleksji socjologii krytycznej, co może być niełatwym zadaniem. Zdaniem Tomasza Warczoka i Tomasza Zaryckiego (2014) polska socjologia krytyczna praktycznie nie istnieje, oddając prymat socjologii „służebnej”, która legitymizuje dominujące dyskursy władzy (rozumianej jako całość aktorów politycznych). Układ ten także do pewnego stopnia może wyjaśniać nieobecność badań i analiz zjawiska

przemocy. Zamiast podejmować krytykę stanowiska władzy wobec przemocy domowej i działań prewencyjnych, socjologowie/żki pod pozorem neutralności „narzucają klasyfikacje i wyjaśnienia, które w magiczny niemal sposób przekształcają nierówności w różnice naturalne, a co za tym idzie, w niewypowiedziany sposób społecznie uzasadnione” (Warczok, Zarycki 2014: 147). I choć autorzy z całą pewnością nie mieli na myśli nierówności genderowych, których wynikiem jest przemoc domowa, to ich tezy trafnie wyjaśniają nie tyle brak namysłu nad przemocą, ile jej normalizację w środowisku socjologicznym.

Zadaniem socjologii jako dziedziny nauki jest kształcenie etycznych i wrażliwych, ale i krytycznych wobec władzy badaczy/ek PD. Dlatego problematyka PD powinna być obowiązkowym punktem programu nauczania młodych adeptów/ek socjologii, bo – poza niezbędną edukacją w tym zakresie – pomoże wytyczać nowe obszary badań (Konecki 2020). Jeśli przemocy nie badamy, zostajemy w sytuacji, gdzie ci, którzy zajmują się PD, są kształceni w (nie)rozumieniu PD przez „chrześcijańską antropologię”, co jak argumentujemy, jest nienaukowe i niebezpieczne, bo potencjalnie krzywdzące. Nie mamy jako socjologia wypracowanych narzędzi, aby się tym problemem zająć, i co gorsze, nie widzimy takiej konieczności, co odbija się na nieefektywnej prewencji i pomocy. Bo skoro problemu nie ma, to się go nie bada, nie problematyzuje i dlatego nie rozumie.

W części końcowej artykułu wskazałyśmy na możliwe i potrzebne obszary badań nad PD do dalszej eksploracji, celowo nie sugerując żadnych konkretnych teorii czy metodologii. Podejście, które przyjęłyśmy w tym artykule – feministyczna wyobraźnia socjologiczna – jest tylko jedną z wielu możliwych propozycji analizy zjawiska przemocy domowej. Nie twierdzimy, że nasze spojrzenie jest jedynym prawidłowym. Wręcz przeciwnie, chcemy zachęcać do innych podejść socjologicznych, ponieważ tylko poprzez wielotorową i wieloaspektową analizę można się tym problemem zająć kompleksowo i skutecznie – to jest ostateczny cel naszych działań.

Podziękowania: dziękujemy anonimowym recenzentom za krytyczne komentarze i uwagi do pierwszej wersji artykułu. Pomogły nam one w dopracowaniu ostatecznej wersji tekstu. Dziękujemy także Anecie Ostaszewskiej i Krzysztofowi Jaskułowskiemu za ich nieocenione i jakże ważne spostrzeżenia, ostre jak brzytwa komentarze oraz ich hojność i czas, które nam poświęcili.

Bibliografia

- Adameczyk, Paulina. 2021. Diagnoza: niemiłość? Działania pozorne a system wsparcia dzieci i młodzieży po próbach samobójczych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 17, 1: 114–134. DOI: 10.18778/1733-8069.17.1.08.
- Adelman, Miriam, Lennita Ruggi. 2016. The sociology of the body. *Current Sociology*, 64, 6: 907–930. DOI: 10.1177/0011392115596561.
- Alsop, Rachel, Annette Fitzsimons, Kathleen Lennon 2002. *Theorizing gender*. Malden, MA: Blackwell.
- Banasiuk, Joanna, Aleksander Stępkowski. 2018. Teoretyczne założenia gender based violence w świetle danych empirycznych. *Przegląd Sejmowy*, 3, 146: 21–38.
- Bjørnholt, Margunn. 2021. Domestic violence and abuse through a feminist lens. In: *The Routledge international handbook of domestic violence and abuse*. Routledge, 11–16.
- Bradbury-Jones, Caroline, Jane V. Appleton, Maria Clark, Eija Paavilainen. 2019. A Profile of Gender-Based Violence Research in Europe: Findings from a Focused Mapping Review and Synthesis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20, 4: 470–483. DOI: 10.1177/1524838017719234.
- Buchanan, Fiona. 2013. A Critical Analysis of the use of Attachment Theory in Cases of Domestic Violence. *Critical Social Work*, 14, 2: 19–30.
- Burdziej, Stanisław, Zofia Branicka, Daria Hofman. 2022. *Wymiar sprawiedliwości wobec przemocy domowej: Raport z badań empirycznych* („Court Watch przeciw przemocy domowej” finansowanego z dotacji nr K1d/0675 programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy z Funduszy EOG.). F. C. W. Polska.
- Butler, Judith. 1999. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- CBOS. 2019. *Komunikat z badań: Przemoc i konflikty w domu*. Nr 48/2019. Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Council of Europe. 2021. Grevio’s (Baseline) Evaluation Report on legislative and other measures giving effect to the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) Poland.
- Curanović, Alicja. 2021. The International Activity of Ordo Iuris. The Central European Actor and the Global Christian Right. *Religions*, 12, 1038. DOI: 10.3390/rel12121038.
- Czaderny, Krzysztof. 2017. Jednostronne podejmowanie decyzji w rodzinie. Analiza uwarunkowań metodą równań strukturalnych. *Studia Socjologiczne*, 3: 155–173.
- Devaney, John, Caroline Bradbury-Jones, Rebecca J. Macy, Carolina Øverlien, Stephanie Holt, eds. 2021. *The Routledge International Handbook of Domestic Violence and Abuse* (1st ed.). Routledge. DOI: 10.4324/9780429331053.
- DeKeseredy, Walter 2021. Bringing Feminist Sociological Analyses of Patriarchy Back to the Forefront of the Study of Woman Abuse. *Violence Against Women*, 27, 5: 621–638. DOI: 10.1177/1077801220958485.
- Dębska, Katarzyna. 2019. Obce/obcy w domu rodzinnym. Intensywna bliskość i obcość jako sposoby kształtowania się relacji między dorosłym rodzeństwem w kon-

- tekście doświadczania przemocy w rodzinie. Referat wygłoszony. XVII Zjazd Socjologiczny, Wrocław.
- Dębska, Katarzyna. 2020. Czy „rodzeństwo zawsze się bije”? Znormalizowana przemoc między rodzeństwem w dzieciństwie-stan badań, skala zjawiska, doświadczenia dorosłego rodzeństwa. *Kultura i Społeczeństwo*, 64, 3: 51–74. DOI: 10.35757/KiS.2020.64.3.3.
- Dobash, R. Emerson, Russell P. Dobash. 1979. *Violence against wives: a case against the patriarchy*. Open Books.
- EU Monitor. 2022. *How the EU is tackling gender-based violence – EU monitor*. <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vlmlkfsdb5tu?ctx=vh-77h7u7qdx6&v=1>. Dostęp 11.09.2022.
- FRA. 2014. *Violence Against Women: an EU-wide Survey*. FRA – European Union Agency for Fundamental Rights.
- Gość Niedzielny. 2018. Wychowałem się w Trójkacie Bermudzkim. Wywiad z Mateuszem Morawieckim. 1/2018, <https://www.gosc.pl/doc/4408019.Wychowalem-sie-w-trojkiacie-bermudzkiem>. Dostęp 11.09.2022.
- Graff, Agnieszka. 2001. *Świat bez kobiet: pleć w polskim życiu publicznym*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Graff, Agnieszka. 2022. What Happens When You Lose Abortion Rights and How to Win Them Back: 6 Lessons from Poland. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2022/08/10/what-happens-when-you-lose-abortion-rights-and-how-to-win-them-back-6-lessons-from-poland/> Dostęp 15.09.2022.
- Grevio Response Poland. 2021. Comments submitted by Poland on Grevio’s final report on the implementation of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Baseline Report).
- Grzyb, Magdalena. 2018. Making Domestic Violence Visible in Poland. *Global Dialogue*. <https://globaldialogue.isa-sociology.org/articles/making-domestic-violence-visible-in-poland>. Dostęp 17.09.2022.
- Grzymała-Busse, Anna. 2015. *Nations under God: How Churches Use Moral Authority to Influence Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Halicka, Małgorzata. 2013. Przemoc w związku małżeńskim/partnerskim – perspektywa gerontologiczna. Poster, XV Zjazd Socjologiczny, Szczecin.
- Hay, Charisse, Magdalena Grobbelaar, Marika Guggisberg. 2021. Mothers’ Post-Separation Experiences of Male Partner Abuse: An Exploratory Study. *Journal of Family Issues*, 0, 0. DOI: 10.1177/0192513x211057541.
- Hearn, Jeff. 2013. The sociological significance of domestic violence: Tensions, paradoxes and implications. *Current Sociology*, 61, 2: 152–170. DOI: 10.1177/0011392112456503.
- Hesse-Biber, Sharlene. 2012. *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis*. Sage Publications.
- Hines, Sally. 2018. *Is Gender Fluid? A Primer for the 21st Century*. Thames & Hudson.
- Hochschild, Arlie Russell. 2012. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press.

- Jackson, Stevi. 1999. Feminist Sociology and Sociological Feminism: Recovering the Social in Feminist Thought. *Sociological Research Online*, 4, 3: 43–56. DOI: 10.5153/sro.341.
- Jackson, Stevi. 2016. For a Feminist Sociological Imagination: A Personal Retrospective on C. Wright Mills. In: G. Oakes, ed. *The Anthem Companion to C. Wright Mills*. Anthem Press, 159–178.
- Janion, Maria. 2009. Przemówienie Marii Janion z I Kongresu Kobiet. <https://www.kongreskobiet.pl/post/przem%C3%B3wienie-marii-janion-z-i-kongresu-kobiet>. Dostęp 12.09.2022.
- Jęczeń, Józef. 2014. Rodzino, stań się tym, czym jesteś! W: M. Brzeziński, J. Jęczeń, red. *Tożsamość i posłannictwo rodziny*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Johnson, Michael 2008. *A Typology of Domestic Violence*. University Press of New England.
- Kantar Polska. 2019. *Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie*. Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.
- Katechizm Katolicki. n.d. *The Family in God's Plan*. https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P7S.HTM. Dostęp 12.09.2022.
- Katz, Emma. 2022. *Coercive Control in Children's and Mothers' Lives*. Oxford University Press.
- Kokociński, Maciej. 2013. Wpływ kryzysu ekonomicznego na postrzeganie zjawiska przemocy domowej. Referat wyłożony, XV Zjazd Socjologiczny, Szczecin.
- Kolasa-Nowak, Agnieszka. 2016. Socjologia historyczna polskich zmian społecznych. Od powstania Solidarności do transformacji systemowej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio I – Philosophia-Sociologia*, 40, 2: 20–35. DOI: 10.17951/i.2015.40.2.19.
- Kołodziejczak, Sebastian, Albert Terelak. 2019. Przemoc domowa wobec dzieci i młodzieży szkolnej na obszarach wiejskich, wiejsko-miejskich i w mieście. Referat wygłoszony. XVII Zjazd Socjologiczny, Wrocław.
- Konecki, Krzysztof. 2020. Uwagi na temat tego, co jest postrzegane jako ważne i nieważne w socjologii. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 16, 2: 188–207. DOI: 10.18778/1733-8069.16.2.11.
- Korolczuk, Elżbietka, Julia Kubisa, Dorota Szelewa. 2017. *Ruch Feministyczny w Polsce a Kwestia Socjalna*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce wspólnie z Fundacją Międzynarodowe Centrum Badań i Analiz (ICRA).
- Kowalczyk, Krzysztof. 2019. Wpływ prokościelnych grup interesu na ustawodawstwo. Casus regulacji antyaborcyjnych w Sejmie VIII kadencji. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K – Politologia*, 26, 1: 93–106. DOI: 10.17951/k.2019.26.1.93-106.
- Kováts, Eszter, Elena Zacharenko. 2022. The Right-Wing Opposition to “Gender” in the Light of the Ambiguity of the Meaning of the Term in EU Documents. *Politické vedy*, 24, 4: 56–82. DOI: 10.24040/politickevedy.2021.24.4.56-82.
- Król, Agnieszka. 2019. Niepełnosprawność i sprawiedliwość reprodukcyjna. Analiza perspektyw kobiet z niepełnosprawnościami. Referat wygłoszony. XVII Zjazd Socjologiczny. Wrocław.

- Kubisa, Julia. 2017. Zwykły feminizm. W: E. Korolczuk, J. Kubisa, D. Szelewa, red. *Ruch Feministyczny w Polsce a Kwestia Socjalna*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce wspólnie z Fundacją Międzynarodowe Centrum Badań i Analiz (ICRA).
- Kruczyński, Wojciech. 2004. Patriarchat jako źródło przemocy. Niebieska Linia, 1/2004, <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/131-przemoc/1457-patriarchat-jako-zrodlo-przemocy-wojciech-kruczynski.html>. Dostęp 25.05.2023.
- Lapierre, Simon, Isabelle Côté. 2014. Abortion and Domestic Violence: Women's Decision-Making Process. *Affilia*, 29, 3: 285–297. DOI: 10.1177/0886109913519791.
- Letherby, Gayle. 2003. *Feminist Research in Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
- Letherby, Gayle. 2018. The Sociological Imagination and Feminist Auto/Biographical Approaches. In: C. Matthews, U. Edgington, A. Channon, eds. *Teaching with Sociological Imagination in Higher and Further Education*. Springer. DOI: 10.1007/978-981-10-6725-9_10.
- Mazur, Jadwiga. 2002. *Przemoc w rodzinie: teoria i rzeczywistość*. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Meier, Joan, Sean Dickson, Chris O'Sullivan, Leora Rosen. 2022. The Trouble with Harman and Lorandos' Parental Alienation Allegations in Family Court Study (2020). *Journal of Family Trauma, Child Custody & Child Development*, 19, 3-4: 295–317. DOI: 10.1080/26904586.2022.2036286.
- Messing, Jill. 2011. The Social Control of Family Violence. *Affilia*, 26, 2: 154–68. DOI: 10.1177/0886109911405492.
- Miedzik, Monika, Justyna Godlewska-Szurkowska. 2014. „Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców”. Raport. Polish Ministry of Work and Social Policy.
- Mills, Charles Wright. [1959] 2000. *The Sociological Imagination*. Oxford University Press.
- Misiąg, Malwina. 2016. Zjawisko przemocy. W: M. Malikowski, B. Szluz, red. *Współczesny Rzeszów. Problemy społeczno-kulturowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 170–195. DOI: 10.15584/978-83-7996-333-1_10.
- Młyński, Józef. 2012. Przemoc w rodzinie – skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych. *Studia Socialia Cracoviensia*, 4, 2: 141–156.
- Mostowska, Magdalena. 2022. Widzialne kobiety – niewidzialny gender. Produkcja wiedzy na temat bezdomności. Referat wyłożony. XVIII Zjazd Socjologiczny, Warszawa.
- Mshweshwe, Linda. 2020. Understanding domestic violence: masculinity, culture, traditions. *Helion*, 6, 10. DOI: 10.1016/j.helion.2020.e05334.
- Nehring, Daniel, Dylam Kerrigan. 2022. Therapeutic politics reconsidered: Power, post-colonialism and the psychologisation of society in the Global South. *International Sociology*, 37, 3: 286–04. DOI: 10.1177/02685809221076266.
- NIK. 2016. *Informacja o wynikach kontroli: Pomoc Osobom Dotkniętym Przemocą Domową* (KPS.410.004.00.2015 Nr ewid. 48/2016/P/15/046/KPS).

- Nowicka, Wanda. 1996. Roman catholic fundamentalism against women's reproductive rights in Poland. *Reproductive Health Matters*, 4, 8: 21–29. DOI: 10.1016/S0968-8080(96)90298-0.
- RPO. 2020. *Raport alternatywny Rzecznika Praw Obywatelskich dla Grevio o wdrażaniu Konwencji Stambulskiej*.
- Pokorna-Ignatowicz, Katarzyna. 2014. „Ideologia gender” i Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej w polskich mediach katolickich. W: A. Frątczak, red. *Gender mainstreaming w polskim dyskursie medialnym na przykładzie debaty nad Konwencją o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*. Oficyna Wydawnicza AFM. DOI: 978-83-7571-235-3.
- Przybyłek, Zbigniew. 2017. O zjawisku przemocy domowej w kontekście formy, stabilności, związku i orientacji seksualnej partnerów (wybrane aspekty dyskursu naukowego i medialnego). *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 18, 1: 111–116.
- Ramazanoglu, Caroline. 1992. On Feminist Methodology: Male Reason Versus Female Empowerment. *Sociology*, 26, 2: 207–212. DOI: 10.1177/0038038592026002003.
- Ratzinger, Joseph, Alberto Bovone. 1986. List do biskupów Kościoła Katolickiego o duszpasterstwie osób homoseksualnych. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19861001_homosexual-persons_pl.html. Dostęp 12.09.2022.
- Russell, Brenda, John Hamel. 2022. *Gender and Domestic Violence: Contemporary Legal Practice and Intervention Reforms*. Oxford University Press.
- Słomczyński, Kazimierz. 2020. Co to są ‘nauki socjologiczne’ w polskiej klasyfikacji dziedzin i dyscyplin naukowych? Analiza konsekwencji decyzji biurokratycznych. *Studia Socjologiczne*, 3, 238: 187–205. DOI: 10.24425/sts.2020.13247.
- Sosnowska-Buxton, Patrycja. 2025. *Reimagining Stepmother: A Feminist Analysis of Step(m)otherings*. Bristol University Press [w przygotowaniu].
- Sosnowska-Buxton, Patrycja. 2022. Keeping mum: How church and state marginalise Polish women facing domestic violence [Online]. *The Sociological Review Magazine*. DOI: 10.51428/tsr.ocru7249.
- Sosnowska-Buxton, Patrycja, Ingunn Studsrød. 2023. Female Body as the Site of Suffering and Recovering from Domestic Violence: Stories from Poland and Norway. Referat wygłoszony XX ISA World Congress of Sociology, Melbourne, Australia. 25.06-01.07.2023.
- Sosnowska-Buxton, Patrycja, Iwona Zielinska-Pocwiardowska. 2023. ‘It’s a fallacy that gender is the reason for domestic violence’: a sociological perspective on the struggle to recognise the gendered dimension of domestic violence in Poland. Referat wygłoszony. AC2023 – BSA Annual Conference 2023 – Sociological Voices in Public Discourse, Manchester, Wielka Brytania. 12-14.04.2023.
- Spearman, Kathryn, Jennifer Hardesty, Jacquelyn Campbell. 2022. Post-separation abuse: A concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 79, 4: 1225–1246. DOI: 10.1111/jan.15310.
- Stanley, Liz, Sue Wise. 1993. *Breaking out Again: Feminist Ontology and Epistemology*. London: Routledge.

- Studsrød, Ingunn, Irina Erdvik, Brita Gjerstad, Kathrine Skoland, Svein Ingve Nødland. 2021. *Prevention of Domestic Violence: Literature and document review concerning the prevention of domestic violence, support of family relations and accessibility of services in Norway*. DOI: 10.31265/usps.100.
- Taylor, Jessica. 2020. *Why Women are Blamed for Everything: Exposing the Culture of Victim-blaming*. Constable.
- Taylor, Jessica. 2022. *Sexy But Psycho: How the Patriarchy Uses Women's Trauma Against Them*. Little, Brown Book Group.
- Thwaites, Rachel. 2016. *Changing Names and Gendering Identity: Social Organisation in Contemporary Britain*. Taylor & Francis.
- Tomanek, Paweł. 2019. Osadzenie problemu społecznego: grupowe, ideowe i retoryczne. Referat wygłoszony. XVII Zjazd Socjologiczny, Wrocław.
- Walby, Sylvia, Jude Towers, Brian Francis. 2014. Mainstreaming Domestic and Gender-Based Violence into Sociology and the Criminology of Violence. *The Sociological Review*, 62, 2 suppl: 187–214. DOI: 10.1111/1467-954X.12198.
- Warczok, Tomasz, Tomasz Zarycki. 2014. (Ukryte) zaangażowanie i (pozorna) neutralność. Strukturalne ograniczenie rozwoju socjologii krytycznej w warunkach półperyferyjnych. *Stan Reczy*, 1, 6: 129–158.
- Warrington, Molly. 2001. 'I must get out': the geographies of domestic violence. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26, 3: 365–382. DOI: 10.1111/1475-5661.00028.
- Wendt, Sarah, Lana Zannettino. 2015. *Domestic Violence in Diverse Contexts: A Re-Examination of Gender*. Taylor & Francis Group.
- Wilk, Sławomir. 2019. Pracownik socjalny w systemie (nie)bezpieczeństwa społeczności lokalnych. Referat wyłożony. XVII Zjazd Socjologiczny, Wrocław.
- Wilk, Sławomir. 2022. Działania pomocowe pracowników socjalnych podczas pandemii Covid-19. Referat wygłoszony. XVIII Zjazd Socjologiczny, Warszawa.
- Witkowska, Sylwia. 2018. Polski Feminizm – Paradygmaty. *Dyskurs: Pismo Naukowo-Artystyczne ASP we Wrocławiu*, 25: 194–241.
- Wróbel, Józef. 2019. Transseksualizm z perspektywy eklezjalnej. *Family Forum*, 6: 113–136.
- Yardley, Elizabeth. 2021. Technology-Facilitated Domestic Abuse in Political Economy: A New Theoretical Framework. *Violence Against Women*, 27, 10: 1479–1498. DOI: 10.1177/1077801220947172.
- Zielińska, Iwona. 2019. Przemoc domowa w polskich rodzinach w Anglii z perspektywy brytyjskich praktyków. Referat wygłoszony. XVII Zjazd Socjologiczny, Wrocław.
- Zielińska, Iwona, Anitha Sundari, Roslyn Kane, Michael Rasell. 2020. Polish Women's Experiences of Domestic Abuse and Violence in the United Kingdom. Interim raport. EDAN Lincs. Dostępny: <https://dvsupport.blogs.lincoln.ac.uk/project-report/>